

Michał Pawleta*

Festyny archeologiczne: pomiędzy edukacją, popularyzacją a komercjalizacją

Abstract

Pawleta M., 2016. Archaeological festivals: between education, popularisation and commercialisation. *Raport 11, 257-275*

In this text, I discuss a phenomenon of archaeological festivals in Poland. In my opinion, in many aspects, they represent *signum temporis* of present times, being a place where tendencies, topics and phenomena characteristic for our era cumulate, intertwine and coexist. Therefore, I think that the attempts to explain the phenomenon, popularity and current significance of archaeological festivals only through emphasising their educational and popularising role are insufficient and require adopting a far broader cultural perspective.

Keywords: archaeological festival, historical re-enactment, education, popularisation, commercialisation of the past, ludic elements

■ WPROWADZENIE

Nawiązania do przeszłości stanowią istotny element współczesnego świata i kultury, na gruncie których jest ona na wielu poziomach rekonstruowana, doświadczana oraz konsumowana przez różne grupy odbiorców. Jedną z form referencji do zamierzchłych czasów stanowią plenerowe imprezy o tematyce archeologicznej, powszechnie znane jako festyny archeologiczne. Są one adresowane do wszystkich interesujących się odległą przeszłością, obecnie zaś dla coraz większej grupy osób stają się podstawową, często zaś jedyną, formą kontaktu z archeologią i wynikającą z jej uprawiania wiedzą. Będąc jednym z bardziej widowiskowych przejawów społecznego funkcjonowania wiedzy o zamierzchłej przeszłości we współczesnej Polsce, w dość perswazyjny sposób kształtują one określone wizerunki minionych czasów, jak również samej archeologii pod kątem tego, czym się ona zajmuje, jaką rolę odgrywa we współczesnym świecie oraz jaki jest jej społeczny odbiór.

W prezentowanym tekście omawiam fenomen festynów archeologicznych w Polsce. Wychodząc z założenia o uwikłaniu kreowanych obrazów przeszłości we współczesny kontekst społeczno-kulturowy, na wstępie nakreśliłam aktualną formułę relacji człowieka z przeszłością,

w dalszej kolejności natomiast omawiam wybrane, konstytutywne elementy festynów archeologicznych. Czynię to w kontekście pytań o formy odbioru i doświadczenia przeszłości, funkcje edukacyjne i popularyzatorskie takich sposobów jej przedstawiania i uobecniania, zjawiska „uludyczniana” oraz komercjalizacji przeszłości, a także rolę, jaką w tym względzie odgrywa bądź powinna odgrywać profesjonalna archeologia.

■ RELACJE WSPÓŁCZESNEGO CZŁOWIEKA Z PRZESZŁOŚCIĄ

Okres po 1989 roku w Polsce znamionuje przewartościowanie relacji człowieka z przeszłością i postaw wobec niej, co przejawia się w różnych formach obecności i funkcjonowania przeszłości: jej reliktyw, rekonstrukcji i narracji, w sposobach odnoszenia się do niej, a także w formach postrzegania, uobecniania oraz doświadczania minionych czasów. Dynamiczne przemiany kulturowe, społeczne, polityczne, ekonomiczne oraz cywilizacyjne, kształtujące specyfikę obecnych czasów, stanowią odmienny w stosunku do poprzednich okresów kontekst dla obecności i funkcjonowania przeszłości. Z ustaleń socjologów, filozofów i kulturoznawców (np. Fowler 1992; Samuel 1994; Szpociński 2007; 2010;

* Instytut Archeologii Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Wydział Historyczny, ul. Umultowska 89D, 61-614 Poznań, e-mail: mpawleta@amu.edu.pl

2012; Szacka 2009; 2014) wynika jednoznacznie, że współczesność przyniosła zupełnie nową jakość w sposobach jej percepcji. Wymienić można cztery powiązane ze sobą aspekty, które stanowią marker współczesnych postaw wobec niej, a mianowicie: (1) wzrost znaczenia pamięci i przeszłości w życiu publicznym; (2) jej prywatyzację, polegającą na tworzeniu zindywidualizowanych wizji minionych czasów; (3) przekonanie o możliwości uzyskania bezpośredniego kontaktu z przeszłością poprzez osobiste i głównie jej zmysłowe doświadczanie; oraz (4) komercjalizację (utowarowienie) przeszłości i dziedzictwa kulturowego, związaną z przekształcaniem treści odnoszących się do minionych czasów w produkty rynkowe pod postacią wytworów, usług, jak również doświadczeń (Kwiatkowski 2008, 39-40; 2009, 131-134). W tym kontekście badacze wskazują na wykształcenie się nowej wrażliwości historycznej, której jednym z charakterystycznych elementów jest dominacja takich form przeżywania, doświadczania i poznawania zamierzonych czasów, w jakich główną rolę odgrywa nie intelekt, lecz zmysłowe i wizualne doznania, pobudzane m.in. poprzez performanse czy happeningi historyczne, opowiadające o pewnych wydarzeniach z przeszłości. Oprócz dostarczania odbiorcom określonych doznań estetycznych, stwarzają one także możliwość uczestniczenia we wspólnocie widowiska (Szpociński 2007, 42).

Wyżej wymienione tendencje składają się na szerszy kontekst, w którym uobecniata jest przeszłość archeologiczna – wizerunki, inscenizacje oraz narracje na jej temat, kreowane współcześnie przez archeologów. Twierdzą także, że formy obecności przeszłości we współczesności, w tym przeszłości pradziejowej, sposoby przedstawiania wiedzy na jej temat społeczeństwu i konsekwentnie metody jej poznawania i doświadczania przez człowieka, kształtowane są obecnie przez kilka tendencji, mianowicie: (1) sensacyjność znalezisk archeologicznych, przy pomijaniu innych, ważnych dla archeologii odkryć; (2) rekonstrukcjonizm, polegający na odtwarzaniu minionych czasów poprzez ich materialne oraz wirtualne rekonstrukcje; (3) performatywność (teatralizację) przeszłości, związaną z odgrywaniem na żywo w obecności widzów określonych działań; oraz (4) festiwalizację, odnoszącą się do organizowania widowiskowych imprez, adresowanych do masowego odbiorcy. Powyższym strategiom towarzyszą pewne charakterystyczne zjawiska, mianowicie: (5) estetyzacja przeszłości; (6) idea „podróży w czasie”, jak również (7) przeszłość jako zjawisko ludyczne (zob. Pawleta 2016, 159-180). Aczkolwiek powyższe tendencje zostały przeze mnie zaproponowane jako strategia interpretacji i opisu

zjawisk, związanych z uobecnianiem przeszłości, niemniej dotyczą także praktycznych aspektów, gdyż pozostają w ścisłym związku z próbami jej „ożywiania”, czyli wyjściem poza statyczne formy jej przedstawiania (np. wystawa muzealna) oraz czynienia jej bardziej dostępną i interaktywną, a także nieuniknioną komercjalizacją tychże zjawisk.

Festyn archeologiczny pod wieloma względami stanowi *signum temporis* współczesności, będąc areną, na której dochodzi do skumulowania, przenikania się i współistnienia charakterystycznych dla tej epoki tendencji, tematów oraz wątków. Konsekwentnie, w dalszej części wywodu przedstawię kilka wzajemnie uzupełniających się propozycji odczytania tego typu inicjatyw. Nie wyczerpują one bynajmniej możliwości w tym zakresie, stanowią jedynie pewne potencjalne, w moim zaś odczuciu owocne poznawczo, tropy interpretacyjne.

■ FESTYNY ARCHEOLOGICZNE

Jednym z charakterystycznych elementów współczesnej kultury historycznej jest pojawienie się różnego rodzaju inscenizacji, performansów, happeningów, spektakli rekonstrukcji itp., określanych zbiorczą nazwą widowiska przeszłości (Szpociński 2007; 2010; 2012; Skórzyńska 2010). W przypadku rekonstruowanej i odtwarzanej przez archeologię przeszłości pradziejowej, przejawem tejże tendencji są przede wszystkim festyny archeologiczne oraz działania mieszczące się w zakresie tzw. odtwórstwa historycznego (zob. Radtchenko 2006; Bogacki 2008; 2010; Szlendak *et al.* 2012; Kobiałka 2013). Festyny archeologiczne, określane też mianem festiwalu, jarmarków bądź pikników, to imprezy plenerowe o charakterze edukacyjno-popularyzatorskim, odbywające się zazwyczaj w miejscach nawiązujących do przeszłości (np. skanseny archeologiczne) bądź w ich pobliżu, w trakcie których prezentowane są różne aspekty dawnego życia człowieka: materialne, społeczne oraz duchowe (Chowaniec 2010, 208-210). Zasadniczo nie odwołują się one do konkretnego wydarzenia z minionych dziejów, a jedynie w sposób fikcyjny, ogólnikowy wykorzystują historyczny materiał (Błaszczak 2015, 236). Pokazy obejmują prezentacje różnych rzemiosł – m.in. wyrób naczyń ceramicznych czy narzędzi krzemienych, tkactwo, kowalstwo, ciesielstwo, obróbkę kości i rogu, przygotowywanie potraw według dawnych receptur, sceny z życia codziennego, walki wojów, koncerty muzyki dawnej i folkowej itd. Pokazy prezentowane są nie tylko przez archeologów czy pracowników placówek muzealnych, bądź studentów archeologii, przebranych w odtworzone stroje z epoki, lecz również odtwórców historycznych (Grossman 2006; Nowaczyk

Ryc. 1. Skansen Słowian i wikingów w Wolinie – miejsce organizacji corocznego Festiwalu Słowian i Wikingów

Fig. 1. An open air museum of Slavs and Vikings in Wolin – location of the annual Slavs and Vikings Festival

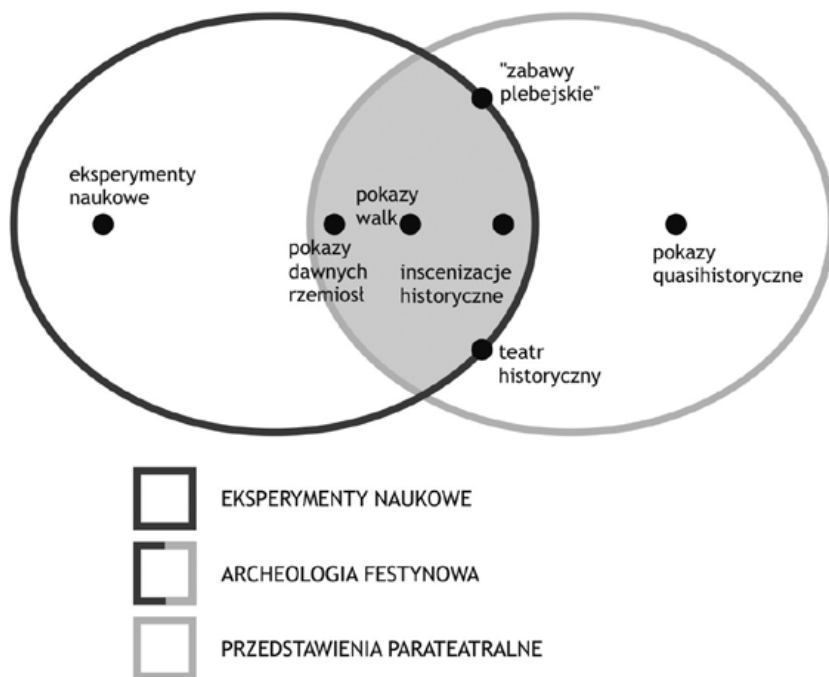

2007; Brzostowicz 2009). Festyny przyciągają licznych widzów, w tym głównie dzieci; ich sukces mierzony jest wysoką frekwencją odwiedzających, co ma stanowić dowód na to, że przeszłość może być prezentowana w atrakcyjny, angażujący i trafiający w gust współczesnego odbiorcy sposób.

Festyny archeologiczne można ogólnie określić jako formę prezentowania w plenerze szerokiemu gronu odbiorców osiągnięć badań oraz eksperymentów archeologicznych. Geneza tego typu inicjatyw na zachodzie Europy łączona jest z rozwojem w latach 60. ubiegłego stulecia archeologii eksperymentalnej oraz powstaniem licznych ośrodków, parków bądź skansenów archeologicznych, łączących w swej działalności badania oraz eksperymenty naukowe z prezentacją ich rezultatów publiczności (Coles 1977). Dziedziny tej (błędnie określanej często jako archeologia doświadczalna) nie należy jednak utożsamiać z „archeologią festynową” (zob. niżej) lub z działaniami z zakresu odtwórstwa historycznego. Będąc podejściem *stricte* naukowym, realizuje ona bowiem cele naukowe, natomiast archeologia festynowa i działalność odtwórcza odnoszą się do prezentowania publiczności wiedzy o przeszłości (Nowaczyk 2007; Bogacki 2008). Jednakże, wraz z pojawieniem się działań z zakresu archeologii eksperymentalnej, zaobserwować można stopniowe odchodzenie od tradycyjnych form eksponowania przeszłości na rzecz stworzenia ekspozycji przelamujących „gablutową” formę wystaw muzealnych oraz pogłębiających kontakt z publicznością, ukazujących poszczególne elementy rekonstruowanej przeszłości we wzajemnych relacjach. W zrekonstruowanych strukturach, np. skansenach archeologicznych, starano się wiernie odtwarzać atmosferę przeszłości, jednocześnie zastępując ich bierne zwiedzanie czynnym

i aktywnym udziałem w odtwarzanych przeszłych realiach. (Ryc. 1). Ważnym elementem składającym się na wymowę przeszłości w rekonstrukcjach na wolnym powietrzu są podejmowane w ich przestrzeniach zabiegi „ożywiania” przeszłości, w tym właśnie festyny archeologiczne, przy czym plenery skansenów stanowią predestynowane miejsce dla organizowania w nich różnych pokazów i ekspozycji życia w przeszłości (Blockley 2000). Na Zachodzie określa się je terminem „żywe muzeum” (*living museum*); na ich terenie prezentowane są inscenizacje lub interpretacje życia w przeszłości, odtwarzane przez ich pracowników przebranych w stroje z epoki (Anderson 1992). Natomiast w Polsce „ekspozycje ożywione” nie są elementem obecnym we wszystkich rekonstrukcjach czy skansenach przez cały rok. Zazwyczaj przybierają taką postać jedynie podczas organizowanych na ich terenie festynów czy imprez bądź sezonowo, jak w przypadku Muzeum w Biskupinie, gdzie w trakcie trwania sezonu turystycznego w rekonstrukcjach chat obecni są rzemieślnicy, odtwarzający m.in. prądziejowe rzemiosła.

Szymon Nowaczyk (2007, 502-503) określa tego rodzaju przedstawienia terminem „archeologia festynowa”, uznając ją za popularną wersję prezentacji w atrakcyjny i zrozumiały sposób wyników eksperymentów, dokonywanych w ramach archeologii eksperymentalnej (Ryc. 2). Zauważa przy tym istotne różnice między tymi dwoma pojęciami. Archeologia eksperymentalna jest bowiem metodą naukową, polegającą na odtwarzaniu dawnych technik produkcyjnych na podstawie eksperymentów i wyników badań zabytków archeologicznych, a także rekonstruowaniu dawnych sposobów wznoszenia domostw, uprawy roli, hodowli zwierząt itd. Natomiast w przypadku archeologii festynowej pokazy

Ryc. 2. Korelacja zjawisk z zakresu archeologii eksperymentalnej i zjawisk parateatralnych (na podstawie: Nowaczyk 2007, 506, ryc. 1)

Fig. 2. Correlation of phenomena of experimental archaeology and paratheatrical phenomena (Based on Nowaczyk 2007, 506, fig. 1)

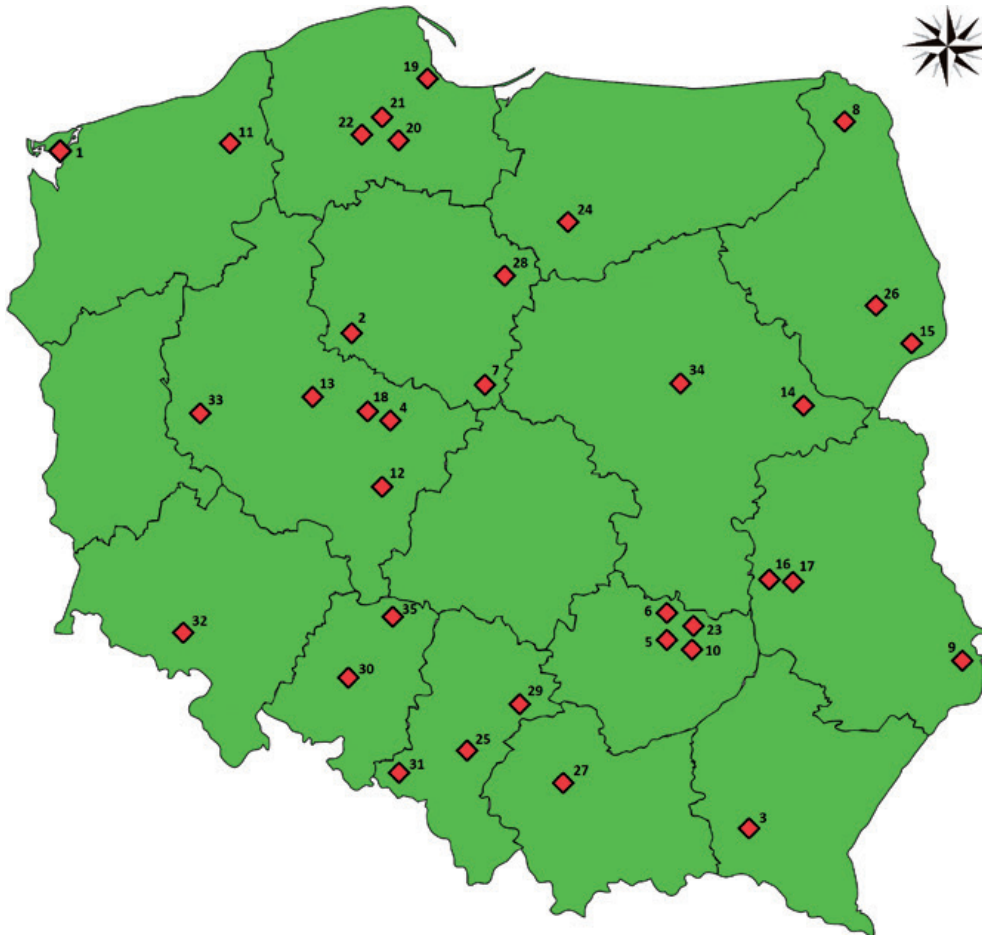
nie dotyczą jedynie procesów wytwórczych czy prądiejowych rzemiosł, ale głównie ich wyników; co więcej, muszą one uwzględniać również te aspekty, co do których brak naukowych podstaw, by się wypowiedzieć, a które są niezbędne np. dla zaprezentowania warsztatu garncarskiego. Archeologię festynową Sz. Nowaczyk lokuje na granicy pomiędzy eksperymentem naukowym a przedstawieniami parateatralnymi. Wskazuje przy tym, iż aczkolwiek głównym celem takich przedstawień jest popularyzatorstwo, w określonym zakresie musi być respektowana również naukowość.

Upowszechnienie się zjawiska festynów archeologicznych może być postrzegane jako marker współczesnego „przemysłu dziedzictwa” (zob. Hewison 1987). Imprezy tego typu są ściśle związane z nowymi formami popularyzowania i „konsumowania” przeszłości oraz dziedzictwa, łączącymi w sobie działania rekonstrukcyjne, tzw. „żywą” historię, wyniki eksperymentów archeologicznych oraz próby dotarcia z przekazem do szerokiego grona odbiorców (Elliot-Wright 2000; Forrest 2008). Festyny archeologiczne w obecnej formule, znacznie różniące się od wcześniejszych inicjatyw, zaczęto organizować w Polsce od połowy lat 90. ubiegłego stulecia. Istotnym motywem ich organizowania były uwarunkowania ekonomiczne oraz oczekiwania odbiorców. W 1995 r. w Biskupinie po raz pierwszy odbył się festyn pod hasłem „Człowiek i środowisko w przeszłości”. Od tego czasu festyny biskupińskie stanowią największą i najbardziej znaną imprezę tego rodzaju w Polsce i w Europie, odwiedzaną przez kilkadziesiąt tysięcy osób. Jednym z głównych powodów zorganizowania festynu w Biskupinie było wykorzystanie – wobec

spadku liczby zwiedzających – dobrze przygotowanego terenu rezerwatu do imprez typu festynowego, według wzorców zaczerpniętych z Europy Zachodniej, co okazało się sukcesem, kontynuowanym w kolejnych latach (Orłowska 2002, 82; Piotrowski 1996; 2002; 2003; 2004-2005; Grossman 2006; Piotrowski, Zajączkowski 2010). Wśród równie popularnych imprez tego typu wymienić należy m.in. „Festiwal Słowian i Wikingów” w Wolinie (Orłowska, Stanisławski 2004), „Dymarki Świętokrzyskie” w Nowej Słupi, „Żelazne Korzenie” w Starachowicach, „Festiwal Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej” w Łądzie nad Wartą, „Karpacki Festiwal Archeologiczny Dwa Oblicza” w Trzciny, „Międzynarodowy Festiwal Kultury Antycznej Gotania” pod Hrubieszowem czy „Jaćwieski Festyn Archeologiczny” w Szwajcarii niedaleko Suwałk (Ryc. 3).

▪ **FESTYNY ARCHEOLOGICZNE: POMIĘDZY EDUKACJĄ, POPULARYZACJĄ, KOMERCJALIZACJĄ I ROZRYWKĄ – ANALIZA WYBRANYCH TENDENCJI**

Próbując opisać festyn archeologiczny, pomocne wydaje się spojrzenie na niego jak na arenę, na której dochodzi do skumulowania, przenikania się i współistnienia charakterystycznych dla obecnej epoki tendencji, tematów czy wątków. Oprócz bowiem aspektów *stricte* naukowych i edukacyjnych (archeologicznych), stanowi on odbicie szeregu innych zjawisk, znacznie wykraczających poza ramy nauki, które odzwierciedlają stosunek współczesnego człowieka do przeszłości, m.in. poszukiwanie aktywnych form kontaktu z przeszłością,

Ryc. 3. Wybrane festyny archeologiczne i imprezy o tematyce historyczno-archeologicznej odbywające się w Polsce.

(1) Festiwal Słowian i wikingów, Wolin; (2) Festyn Archeologiczny, Biskupin; (3) Karpacki Festiwal Archeologiczny Dwa Oblicza, Trzcinica; (4) Ogólnopolski Festiwal Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej, Łąd nad Wartą; (5) Dymarki Świętokrzyskie, Nowa Słupia; (6) Piknik Archeologiczny, Rydno; (7) Festyn Archeologiczny Wehikuł Czasu, Wietrzychowice; (8) Jaćwieski Festyn Archeologiczny, Szwajcaria koło Suwałk; (9) Międzynarodowy Festiwal Kultury Antycznej Gotania, Hrubieszów; (10) Piknik Archeologiczny „Żelazne Korzenie”, Starachowice; (11) Goci na Kamiennych Kręgach, Grzybnica; (12) Jarmark Archeologiczny na Zawodziu, Kalisz Zawodzie; (13) Mini festyn archeologiczny w Małym Skansenie i na Ostrowie Lednickim, Ostrów Lednicki; (14) Festyn Archeologiczny Muzeum Zbrojownia na Zamku w Liwie, Liw; (15) Festyn Archeologiczny, Zbucz; (16) Majówka Archeologiczna, Chodlik; (17) Warsztaty Archeologii Doświadczalnej, Żmijowiska; (18) Międzynarodowy Zjazd Wojowników Słowiańskich, Grzybowo; (19) Festyn Archeologiczno-Historyczny w Grodzisku, Sopot; (20) Biesiada Gocka, Odry; (21) Międzynarodowy Festiwal Archeologiczny, Leśno; (22) Festiwal Archeologiczny, Czernica; (23) Krzemionkowskie Spotkania z Epoką Kamienia, Krzemionki Opatowskie; (24) Bitwa pod Grunwaldem, Grunwald; (25) Jarmark Średniowieczny, Chudów; (26) Średniowieczny Festyn Grodzisko, Suraz; (27) Święto Rękawki na Kopcu Kraka, Kraków; (28) Wielki Międzynarodowy Turniej Rycerski, Golub-Dobrzyń; (29) Najazd Barbarzyńców, Ogródzieniec; (30) Jarmark Średniowieczny, Opole; (31) Racibórski Festiwal Średniowieczny, Racibórz; (32) Średniowieczny Piknik Rycerski, Bolków; (33) Piknik Historyczny, Wola Jabłońska; (34) Międzynarodowy Festiwal Historyczny, Warownia Jomsborg, Warszawa; (35) Międzynarodowy Turniej Rycerski, Byczyna (na podstawie: Kaczyńscy 2006; Kuryłło 2007; Malinowska-Sypek, Sypek, Sukniewicz, 2011; Werczyński 2011; 2012; informacje własne, źródła internetowe)

Fig. 3. Selected archaeological festivals and historical-archaeological events taking place in Poland.

(1) Slavs and Vikings Festival, Wolin; (2) Archaeological Festival, Biskupin; (3) Carpathian Archaeological Festival “Two Faces”, Trzcinica; (4) Slavic and Cistercian Culture Festival, Łąd on Warta; (5) “Świętokrzyskie Bloomeries”, Nowa Słupia; (6) Archaeological Picnic, Rydno; (7) Archaeological Festival [En. *Time Machine*], Wietrzychowice; (8) Jatvingian Archaeological Festival, Szwajcaria near Suwałki; (9) International Festival of Antique Culture “Gotania”, Hrubieszów; (10) Archaeological Picnic “Iron Roots”, Starachowice; (11) Goths on Stone Circles, Grzybnica; (12) Archaeological Fair in Zawodzie, Kalisz Zawodzie; (13) Archaeological Mini-Festival in the Small Open-Air Museum and Ostrów Lednicki, Ostrów Lednicki; (14) Archeological Festival of the Armoury Museum in Liw Castle, Liw; (15) Archaeological Festival, Zbucz; (16) Archaeological May Day Picnic, Chodlik; (17) Experimental Archaeology Workshop, Żmijowiska; (18) International Gathering of Slavic Warriors, Grzybowo; (19) Archaeological and Historical Festival in the Hill Fort, Sopot; (20) Gothic Feast, Odry; (21) International Archeological Festival, Leśno; (22) Archaeological Festival, Czernica; (23) Meetings with the Stone Age in Krzemionki, Krzemionki Opatowskie; (24) Battle of Grunwald, Grunwald; (25) Medieval Fair, Chudów; (26) Medieval Hill Fort Festival, Suraz; (27) *Rękawka* (Easter Egg Roll) Day on the Krak Mound, Kraków; (28) Great International Knights’ Tournament, Golub-Dobrzyń; (29) Invasion of Barbarians, Ogródzieniec; (30) Medieval Fair, Opole; (31) Racibórz Medieval Festival, Racibórz; (32) Medieval Knights’ Picnic, Bolków; (33) Historical Picnic, Wola Jabłońska; (34) International Historical Festival, Jomsborg Fortress, Warsaw; (35) International Knights’ Tournament, Byczyna (after: Kaczyńscy 2006, Kuryłło 2007, Malinowska-Sypek, Sypek, Sukniewicz, 2011; Werczyński 2011; 2012; own information, web sources)

opierających się na bezpośrednim, głównie zmysłowym jej doświadczaniu i przeżywaniu, tendencje do ożywiania przeszłości w miejsce jej statycznego prezentowania, komercjalizację i utowarowienie przeszłości itd.

Kluczem do odczytania festynów archeologicznych mogą być – jak wskazuje Łukasz Dominiak – trzy kategorie deskrypcyjne, mianowicie *mimesis*, *ludens* oraz *hybris*. *Mimesis* (upodobnianie) to podstawowa zasada funkcjonowania festynu, polegająca na mimetycznym spektaklu przeszłości w teraźniejszości, na starannym odtwarzaniu minionych epok, zawieszeniu czasu i przeszczerzeniu, dzielących nas od przeszłości, dzięki którym zwiedzający otrzymują wrażenie tego, „jak naprawdę było w przeszłości”. Z kolei *hybris* polega na połączeniu w trakcie festynu odmiennych dyskursów bądź porządków (np. nauki i rozrywki), na swoistym eklektyzmie form, praktyk czy zachowań, co jest możliwe dzięki karnawałowej atmosferze, panującej podczas festynów. Ów eklektyzm wynika z rozdzwieniu między oczekiwaniem odbiorców a fragmentarycznością ewidencji z przeszłości, która stanowi podstawę do jej odtwarzania. Natomiast *ludens* odnosi się do zabawy, wyzbycia się powagi, elementy ludyczne są zapewnione dzięki obecności licznych uczestników, wypełnia on życiem naukowe ramy festynu (Dominiak 2004, 85-86).

Festyn archeologiczny może być postrzegany nie tylko jako przestrzeń, w której odległa przeszłość jest rekonstruowana, ożywiana i przywracana do życia, lecz także jako miejsce kulturowej konsumpcji wizerunków pradziejów. W związku z powyższym najpierw omówię zagadnienia edukacji i popularyzacji w ich trakcie wiedzy na temat badanej przez archeologię przeszłości; stanowią one idee przewodnie festynów, podkreślane zwykle przez ich organizatorów. Następnie odniosę się do komercyjnych oraz ludycznych aspektów tego typu inicjatyw.

■ „WEŹ ZABYTEK DO RĘKI...”

Festyny archeologiczne mogą spełniać wiele połączonych z sobą funkcji, przy czym podstawową jest funkcja edukacyjno-dydaktyczna. Polega ona na dostarczaniu wiedzy w zakresie przeszłości i badającej ją archeologii, a także ochrony dziedzictwa archeologicznego. Festyny archeologiczne stanowią nośnik określonych informacji na tym polu na dwóch połączonych z sobą płaszczyznach – materialnej (przedmiotowej) oraz „wydarzeniowej” (czynnościowej/zdarzeniowej). Pierwsza z nich odnosi się do rekonstrukcji, replik i kopii artefaktów materialnych (rzadziej oryginalnych zabytków), występujących osobno bądź w większych zespołach, m.in. narzędzi, broni, strojów, budowli itp. Natomiast druga

dotyczy przedstawień określonych zdarzeń z przeszłości i dawnej sfery codziennych ludzkich działań oraz zachowań. W ich trakcie wykonawcy odtwarzają pewne czynności produkcyjne czy rzemieślnicze, prezentują, w jaki sposób dawniej używano konkretnych przedmiotów czy narzędzi, jakie noszono stroje itd. Często przybiera to postać szerszych, całościowych, zaaranżowanych inscenizacji i prezentacji scen z życia w przeszłości, rekonstrukcji bitew, obrzędów itd. (Ryc. 4).

Podczas festynów wiedza na temat przeszłości jest przekazywana w interaktywny sposób, kontakt z przeszłością opiera się na oferowaniu zwiedzającym możliwości czynnego uczestnictwa w prezentacjach i pokazach, gdzie pod okiem wykonawców, prezentujących pradziejowe rzemiosła, mogą własnoręcznie wykonać pewne przedmioty bądź sprawdzić sposoby ich działania czy korzystania z nich, przymierzyć replikę średnio-wiecznego hełmu itd. (Borkowski, Brzeziński 2001, 82; Bursche, Chowaniec 2009, 75) (Ryc. 5). Najbardziej dystynktywną cechą festynów jest przy tym możliwość namacalnego kontaktu z namiastką przeszłości, poprzez choćby możliwość użytkowania pradziejowych materiałów bądź udziału w odtwarzaniu starożytnych technik wykonania narzędzi (Marciniak 2013, 53). Oprócz poznawania tajemnic pradziejowych rzemiosł, zwiedzający mogą również zgłębić niuanse warsztatu pracy archeologa w stylizowanym wykopie archeologicznym. Często linia demarkacyjna pomiędzy wykonawcami a widzami celowo jest zakreślana niezbyt wyraźnie, w wyniku czego ci drudzy w każdej chwili mogą stać się uczestnikami prezentowanych wydarzeń, w zakreślonych przez organizatorów ramach. Poprzez angażujący i interaktywny kontakt zwiedzających z odtwarzaną przeszłością, festyny stanowią realizację współczesnych form doświadczania przeszłości, wywołując wrażenie bezpośredniego obcowania z przeszłością, umożliwiając ludziom swoistą „podróż w czasie” – nie tyle w sposób zdystansowany i intelektualny, co głównie osobisty, fizyczny, zmysłowy i emocjonalny (zob. Holtorf 2009; 2014). W ich trakcie kreowana jest swoista atmosfera przeszłości. Przykładowo, jak zapowiadają organizatorzy festiwalu w Łądzie nad Wartą: „przenieśmy się na chwilę do wieków średnich, do rozmodlonego klasztoru, do grodu, gdzie wojowie sposobią się do nowej wojny, a także na podgrodzie, tętniące gwarem mieszkańców, nawoływaniem przekupniów, dźwiękami pracujących warsztatów i muzyką minstrelów” (<http://www.festiwal-lad.pl/>. Dostęp: 10.08.2016).

Festyny archeologiczne tym samym wychodzą poza statyczne, dydaktyczne i zdystansowane formy prezentacji przeszłości na rzecz ich plenerowej ekspozycji

Ryc. 4. Inscenizacja wczesnośredniowiecznego obrzędu trizny – pogrzebu wojownika. Stara Baśń w Chudowie w 2008 r.

Fig. 4. Re-enactment of the early medieval trizna ritual – burial of a warrior. “An Ancient Tale” in Chudów in 2008.

i ukazania przeszłości w „działaniu” oraz bezpośredniego kontaktu z wierną kopią zabytku. Są one ilustracją odejścia od pośrednictwa gablot muzealnych i wiedzy czerpanej głównie z książek na rzecz włączania publiczności w różne formy interaktywnego poznawania przeszłości i prezentowania wiedzy o przeszłości w ciekawy, atrakcyjny i angażujący widzów sposób (Borkowski 2005, 35). Możemy w tym miejscu odnieść się do neologizmu *edutainment*, który denotuje tendencję do „wykorzystywania mniej dydaktycznych form edukacji, w których afektywne, zmysłowe i zdominowane przez media inscenizacje łączą się z edukacją i tworzą syntetyczną formę zwaną ‘edutainment’, edukację poprzez rozrywkę” (Edensor 2004, 115). Są to więc wszelkie działania, stanowiące formę edukacji nieformalnej, trwającej całe życie, których celem jest połączenie nauki z rozrywką w myśl naczelnej zasady, aby „uczyć bawiąc”. Mają za zadanie przekazywanie pewnej wiedzy i treści edukacyjnych określonej grupie odbiorców, w formie rozrywkowej, przy czym rozrywka stanowi interesującą, wciągającą oraz atrakcyjną formułę przekazu, wskutek czego zwiększa się efektywność przekazywanej wiedzy oraz rozwój nowych umiejętności. W przypadku archeologii *edutainment* odgrywa tym samym ważną rolę edukacyjno-popularyzatorską, kładącą nacisk na aktywne uczestnictwo poznających i zmysłowe doświadczanie przeszłości. Metoda ta daje zwiedzającym możliwość poznania przeszłości na własną rękę, pobudza samokształcenie poprzez uczynienie go bardziej atrakcyjnym, nie jest nudna dla uczestników, lecz oferuje większą szansę zapamiętania tego, czego się nauczyli (Chowaniec 2012, 37).

Oprócz edukacji, równie ważna i zazwyczaj niepodawana w wątpliwość jest popularyzacyjna funkcja tego typu inicjatyw. Od początku ich istnienia festyny są uważane za dobry sposób na popularyzację archeologii, dziedzictwa archeologicznego i wiedzy o przeszłości wśród społeczeństwa. O skutecznym realizowaniu tego zadania świadczyć może popularność festynów archeologicznych i frekwencja uczestników oraz odwiedzających je osób. Na temat XXI Festiwalu Słowian i wikingów w Wolinie w 2015 r. czytamy: „Uczestnicy w barwnych, pieczołowicie odtworzonych strojach prezentowali dawne rzemiosła, posłuchać można było muzyki historycznej, odbywały się różne gry i zabawy, inscenizacje wydarzeń historycznych, regaty i rejsy replikami łodzi historycznych, wielkie bitwy na 600 wojów, których wynik znany był dopiero na polu walki. Prowadzony był tu także historyczny plac zabaw dla dzieci, który cieszył się ogromnym zainteresowaniem. Odbywały się liczne prelekcje dotyczące historii i jej odtwarzania. Każdy znalazł coś ciekawego dla siebie. Festiwal odwiedziło ponad 22 tysiące turystów” (<http://www.jomsborg-vineta.com/festiwal.php>. Dostęp: 10.08.2016). Festyny jako imprezy o charakterze masowym gwarantują dotarcie z rzetelnym i atrakcyjnym przekazem wiedzy na temat przeszłości do licznego i szerokiego grona odbiorców, wzbudzając zainteresowanie ludzi odległą przeszłością oraz archeologią, czemu dodatkowo sprzyja ich medialne nagłośnienie. Tym samym realizują one jedno z podstawowych zadań archeologii, mianowicie udostępnianie i popularyzowanie w społeczeństwie wiedzy na temat przeszłości oraz dziedzictwa archeologicznego. Służą tym samym nie tylko upowszechnianiu wiedzy,

ale i ochronie dziedzictwa archeologicznego, co nierozwalnie połączone jest z koniecznością popularyzacji przez archeologię swych osiągnięć. Jednym bowiem z ważniejszych zadań archeologii jest włącznie w szeroki odbiór społeczny informacji na temat przeszłości. Natomiast popularyzacja (m.in. przez festyny, rekonstrukcje archeologiczne, wystawy muzealne) ma na celu uprzystępnianie wiedzy na dany temat, w dostępnej i zrozumiałej dla nieprofesjonalistów formie, innymi słowy nastawiona jest na przekazywanie pewnych treści szerokim kręgom odbiorców. Jest również nastawiona na wzbudzanie wśród ludzi pozytywnego nastawienia do archeologii i realizowanych przez nią zadań.

Plenerowe imprezy o charakterze archeologicznym służą także realizacji celów *stricte* naukowych, aczkolwiek nie mogą być jednoznacznie utożsamiane z tego typu działalnością. Przypisywanie im naukowej wymowy ilustruje niepoprawne nadużywanie określeń typu „pokazy archeologii doświadczalnej”. Niemniej w trakcie festynów przeprowadzane są często różne eksperymenty archeologiczne, które stwarzają okazję do testowania naukowych hipotez czy teorii dotyczących zagadnień interesujących archeologów. Dobrym przykładem są eksperymenty z wytopem żelaza, prezentowane podczas organizowanych od kilkudziesięciu lat w Nowej Słupi „Dymarek Świętokrzyskich”, choć – jak zaznacza jeden z ich organizatorów – prowadzenie badań eksperymentalnych w trakcie imprez z udziałem licznie zgromadzonej publiczności nie stwarza odpowiednich warunków do realizacji celów naukowych (Orzechowski 2012, 323).

Istotny jest również ekonomiczny aspekt organizowania festynów archeologicznych. Niewątpliwie umożliwiając one organizującym je placówkom zdobycie środków pozabudżetowych na ich dalszy rozwój, na prowadzenie działalności naukowo-badawczej i popularyzacyjnej, bądź inne inicjatywy, dzięki czemu mogą podnosić jakość oferowanych usług (Piotrowski 2005, 25-26). W takim aspekcie organizowanie festynów stanowi dobry przykład dopasowania się przez muzea, instytucje czy też stowarzyszenia do obecnych realiów ekonomii wolnorynkowej oraz strategii marketingowych. Niejednokrotnie festyny kreowane są na lokalne atrakcje turystyczne, stanowiąc doskonały sposób promocji poszczególnych miejsc bądź regionów kraju. Ponadto przyczyniają się do stymulacji i rozwoju ekonomicznego oraz turystycznego poszczególnych miejscowości czy regionów, wymagają bowiem odpowiedniego zaplecza, m.in. bazy noclegowej i gastronomicznej, jak również gwarantują zyski czerpane z obsługi ruchu turystycznego, a także towarzyszących jemu usług (Wrzesiński 2008, 178-179). Aczkolwiek organizacja

festynów, przy wysokiej frekwencji odwiedzających, stanowią określone źródło dochodu dla organizatorów i jednocześnie zapewnia o byciu konkurencyjnym na rynku, aspekt ekonomiczny jest zazwyczaj krytykowany jako przejaw komercjalizacji archeologii i dziedzictwa archeologicznego. Do zagadnienia tego nawiję w dalszych rozważaniach.

■ „MAGICZNY ŚWIAT KONSUMPCJI”

Chociaż wyżej wymienione funkcje festynów archeologicznych są ważne i decydują o ich społecznym znaczeniu, bynajmniej nie wyczerpują możliwości w tym zakresie. Inicjatywy te są bowiem przejawem wielu zjawisk z szeroko rozumianej sfery rozrywki i konsumpcji, pomijanych jednak w akademickiej dyskusji na ich temat, która zazwyczaj była skupiona na ich walorach edukacyjno-popularyzatorskich (Holtorf 2012, 195, 198). Skłaniam się ku uznaniu, iż podejmowanie prób wytłumaczenia fenomenu, popularności i współczesnego znaczenia festynów archeologicznych tylko poprzez podkreślanie ich edukacyjnej i popularyzatorskiej roli nie jest satysfakcjonujące i wymaga przyjęcia znacznie szerszej perspektywy ich oglądu, pozwalającej uchwycić pełen zakres zjawisk, poprzez które przeszłość nabiera znaczenia w teraźniejszości.

Obserwacja obecnej rzeczywistości pozwala na wysunięcie wniosku, że w dzisiejszym społeczeństwie przeszłość i dziedzictwo kulturowe stały się jednym w wielu towarów, poddanych prawom i wymogom rynkowym, jaki można kupić i sprzedać. Jest to widoczne również w zjawisku komercjalizacji archeologii i działalności archeologicznej, stanowiących efekt funkcjonowania tej dyscypliny w zmienionej, urynkowionej rzeczywistości, społeczeństwie konsumpcyjnym oraz konieczności sprostania przez nią wynikłym z tego wyzwaniom. Komercjalizacja została wymuszona zarówno sposobami finansowania instytucji archeologicznych oraz przez postęp cywilizacyjny i oczekiwania społeczne. Jej przejawy można zaobserwować na przykładzie m.in. ratowniczych badań wykopaliskowych na trasach wielkich inwestycji, oraz powstania sektora archeologii komercyjnej, rozwoju turystyki archeologicznej, czy wreszcie form popularyzowania wiedzy o przeszłości i narastającej konkurencji w tym zakresie, czego najbardziej wyrazistym przykładem są festyny archeologiczne.

Komercjalizacja to spowodowanie, że coś, co posiada potencjalną wartość lub zdolność do przyniesienia zysku, zostaje wyprodukowane, sprzedane lub udostępniane w celu osiągnięcia korzyści (Kalinowski, Uryszek 2009, 38-39). W potocznym rozumieniu terminowi temu przydaje się negatywną wymowę, co jest

Ryc. 5. W trakcie festynu istnieje możliwość samodzielnego wykonania pradziejowych artefaktów. Lepienie ceramiki podczas Jarmarku Księcia Siemowita w Gliwicach w 2011 r.

Fig. 5. During the festival there is an opportunity to manufacture prehistoric artefacts. Pottery-making during the Prince Siemowit Fair in Gliwice, 2011.

Ryc. 6. Rekonstrukcja średniowiecznego obozu. Stara Baśń w Chudowie w 2008 r.

Fig. 6. Reconstruction of a medieval camp. "An Ancient Tale" in Chudów in 2008.

efektem łączenia go ze słowami komercja lub komercjalizm, czyli działalnością nastawioną wyłącznie na osiągnięcie jak największych zysków i korzyści, a także wszelkimi produktami, będącymi efektem takowych działań. Komercjalizacja uwypukla ekonomiczny aspekt produktów kulturowych, prowadząc do ich umasowienia, podkreślając jednocześnie, iż najważniejsza jest ich przystępność i atrakcyjność dla przeciętnego odbiorcy oraz zysk, jaki przynoszą. Co istotne, jej poszczególne aspekty odnoszą się również do sfery dziedzictwa kulturowego i archeologicznego, dotycząc konwersji dóbr kulturowych w zasoby (Nieroba, Czerner, Szczepański 2009, 32-33).

Komercjalizację przeszłości i produktów wiedzy archeologicznej należy postrzegać w dwóch aspektach, mianowicie: (1) przez profesjonalne środowisko archeologiczne, oraz (2) przez środowiska nieprofesjonalne.

Do pierwszej kategorii zaliczyć należy wszelkie inicjatywy, podejmowane przez osoby zajmujące się zawodowo archeologią - np. festyny archeologiczne organizowane przez muzea, wystawy itd., natomiast w zakres drugiej wchodzi inicjatywy osób niebędących z wykształcenia archeologami, np. inscenizowanie wydarzeń z przeszłości przez grupy odtwórstwa historycznego, pokazy walk wojów itd. Jako osobną kategorię, pozbawioną funkcji popularyzatorskich czy edukacyjnych, należałoby potraktować swobodne wykorzystywanie przeszłości i jej symboliki w celach czysto komercyjnych lub marketingowych. O ile więc kryterium zaproponowanego powyżej podziału opiera się głównie na tym, czy dana inicjatywa jest podejmowana przez środowisko archeologiczne lub nie, nietrudno zauważyć, że wiele aspektów, związanych choćby z prezentacją treści odnoszących się do przeszłości, przyjmuje zbliżone formy.

Wspominałem, iż zjawisko komercjalizacji przeszłości należy postrzegać w szerszej perspektywie, uwzględniającej zagadnienia związane z konsumowaniem przeszłości i wiedzy o niej we współczesnym świecie. Efektem tychże procesów z przeszłości uczyniono atrakcyjny produkt rynkowy, doskonale wpasowany w mechanizmy społeczeństwa konsumpcyjnego, którego wymogi z kolei określają jego specyfikę i zróżnicowane formy obecności (np. Lowenthal 1985; Bagnall 1996; Goulding 2000; Rowan, Baram 2004; Talalay 2010). W analizowanym w tekście przypadku komercjalizacja odnosi się głównie do konsumowania spektakli: festynów i festiwali archeologicznych, widowisk zamierzonych wydarzeń, rekonstrukcji życia w minionych czasach czy odtwórstwa historycznego. Festyn archeologiczny można postrzegać jako miejsce konsumowania wybranych części pradziejów i wytworów wiedzy archeologicznej. W jego trakcie produkt badań archeologicznych oferowany jest zwiedzającym pod postacią możliwych do skonsumowania wizerunków, przedstawień, narracji itd., przy czym konsumpcja może przybierać postać bierną (oglądanie, fotografowanie) lub bardziej aktywną. Odbывается ona na różnych, wzajemnie powiązanych z sobą poziomach (Pawleta 2011, 15-16; 2016, 282), dotyczących takich elementów jak: (1) czas – podróże do odległej przeszłości; (2) przestrzeń – wyprawy w nieodkryte, niepoznane tereny; (3) przedmioty – repliki zabytków, kopie, artefakty czy rekonstrukcje, pamiątki; (4) wydarzenia/aktywności – pokazy starożytnych rzemiosł, procesów produkcyjnych, w tym rozrywka; (5) widowiska/spektakle – żywa historia, pokazy bitew, sceny z życia codziennego; (6) mity – współczesne mity, wyobrażenia i stereotypy na temat minionych dziejów, wyidealizowany, sielankowy obraz pradziejów itd.; (7) sztucznie wykreowana aura przeszłości i jej symulakry.

Festyny oferują więc przeszłość i jej wizerunki jako towar łatwo dostępny i przyjemny, przy czym konsumpcja wykracza poza przedmioty i usługi, rozszerzając się na znaki i przedstawienia, rozrywkę, a przede wszystkim na nabywane w ich trakcie wrażenia oraz doświadczenia. Istotny element takiej formy konsumpcji stanowią: stwarzanie pozorów bezpośredniego doświadczenia (przeżywania) przeszłości poprzez uczestnictwo oraz zmysłowe formy kontaktu z przeszłością, zapewniające poczucie „podróży w czasie” (np. Holtorf 2009). Wspominałem także, iż festyn archeologiczny stanowi formę spektaklu, zawiera w sobie szereg elementów widowiska, odgrywanego przed zgromadzoną publicznością. Przykładowo, na temat Jaćwieskiego Festynu Archeologicznego w Szwajcarii możemy przeczytać:

„W czasie festynu odbywają się pokazy walk wojów, a także inscenizacje, m.in.: pogrzeb wodza jaćwieskiego, obrzędy zaślubin czy sąd nad czarownicą, podbój Jaćwieży przez Krzyżaków, wyprawa księcia kijowskiego Włodzimierza na Jaćwingów i wiele innych. Pokazom towarzyszą koncerty muzyki inspirowanej motywami pradziejowymi, muzyki dawnej i muzyki źródeł” (<http://muzeum.suwalki.pl/edukacja/imprezy-2/jacwieski-festyn-archeologiczny-szwajcaria/>. Dostęp: 10.08.2016). Spektaklowość festynów archeologicznych można zaobserwować na podstawie kilku powiązanych ze sobą aspektów, m.in. wykorzystania scenerii, aktorów, scenografii, rekwizytów, operowania specyficznym językiem, odchodzącym od dyskursywnego przekazu na rzecz jego odgrywania i wizualizacji (Ryc. 6). Festyny cechuje duży dramatyzm oraz dbałość o zachowanie realiów odtwarzanej epoki, które nie w każdym szczególe można zweryfikować. W rezultacie często sprowadzają się one do przedstawiania na żywo czynności w obrębie historycznego kontekstu. W tych działaniach obecne są iluzja, akcja oraz tworzenie umownej rzeczywistości, dramaturgia i sytuacyjność (Błaszczak 2015, 237, 240). Spektakl to jednocześnie upiększanie, retuszowanie wytwarzanych towarów, przejaw zmaterializowanej iluzji, jaką jest oferowany produkt (Nieroba, Czerner, Szczepański 2010, 237).

Festyn archeologiczny to również arena symulacji. Wizerunek przeszłości kreowany w trakcie festynów posiada znamiona hiperrzeczywistości i symulaków, w znaczeniu nadanym tym pojęciom przez Jeana Baudrillarda (2005). Przedmiotem przedstawienia na festynie archeologicznym jest nie tyle przeszła rzeczywistość ani jej rekonstrukcja, lecz symulacja tejże przeszłości. Odnosi się ona do wielu poziomów, m.in. miejsc, zachowań, artefaktów, działań i ludzi (Ryc. 7). W efekcie, w miejsce rzeczywistej przeszłości podstawiane są jej surogaty, protezy bądź implanty. Zniekształcają one jednak przeszłość, prezentując i łącząc ze sobą zarówno obiekty autentyczne, jak również „stworzone specjalnie po to, by doświadczać przeszłości” (Kowalski 2013, 116). Nie respektują one pierwotnego kontekstu zabytków i ich kopii, opierają się na implozji czasu i przestrzeni, kreują sztuczne twory, nieposiadające swych rzeczywistych odpowiedników. Mają one gwarantować autentyczność oraz poczucie dawności, w rzeczywistości tworzą sztuczną atmosferę przeszłej rzeczywistości. Niemniej symulakry przeszłości cieszą się dużą popularnością, często większą aniżeli oryginalne zabytki. Wydaje się, że ich popularność wynika głównie z tego, że dla współczesnych odbiorców kontakt z nimi jest wizualnie bardziej atrakcyjny, a także bardziej widowiskowy

niż ma to miejsce w przypadku ich „autentycznych odpowiedników” (Ritzer 2004, 199-200).

Kolejną ze strategii wpisanych w konsumpcyjną logikę festynów jest estetyzacja przeszłości, której można się doszukiwać w procesach „ożywiania”, odtwarzania czy inscenizowania przeszłości, w tworzeniu wizerunków sprawiających wrażenie spójności, kompletności, jak również w sposobach jej bezpośredniego, zmysłowego doświadczania. Estetyczna jest sama postać odtworzonej przeszłości, z jaką widzowie mają kontakt i którą obserwują i doświadczają podczas festynów. Sens tego trybu estetyzacji polega przede wszystkim na tworzeniu całości, sprawiających wrażenie spójności, kompletności – innymi słowy spójnej narracji, pozbawionej zbędnych luk i niedomówień. Proces estetyzacji przeszłości można również odnieść do upiększania w określony sposób przedstawień i wizerunków przeszłości. Polega ono nie tylko na tym, iż przykładowo wykonawcy ubrani są w kompletne, wyszukane stroje, zazwyczaj ozdobione kunsztowną biżuterią, czasami w nadmiarze (Gardela 2009, 394). Dotyczy on także ukazywania tylko takich aspektów przeszłości, które mogą przyciągnąć widzów, nie są odrażające czy odpychające nadmiernym naturalizmem, na kreowaniu „wysterylizowanego” obrazu przeszłości, pozbawionego aspektów okrucieństwa i przemocy, brutalności i gwałtów, śmierci, ludzkiego cierpienia itd., stworzonego dla masowego odbiorcy i podawanego głównie przez pryzmat rozrywki. Z estetyzowanymi wizerunkami przeszłości dodatkowo współgra wpisanie w festynowe narracje licznie powielanych mitów oraz stereotypowych, potocznych wyobrażeń na temat przeszłości. Często dotyczą one relacji społecznych, zakładając np. tradycyjny model życia społecznego, oparty na ścisłym, binarnym rozdziale ról społecznych między płciami, podział pracy na zajęcia typowo męskie i kobiece, w tym przypisanie kobiet do sfery domowej.

Wizerunki przeszłości, kreowane podczas festynów archeologicznych, często przyjmują hybrydalną postać. W procesie tym zaobserwować można implozję (zawieszenie) kategorii przestrzeni i czasu (Dominiak 2004, 86). Przede wszystkim w efekcie hybrydyzacji wizerunków przeszłości dochodzi do zestawienia z sobą w jednym miejscu różnych elementów i przedstawień, nawiązujących do odległych od siebie czasowo i przestrzennie wydarzeń (np. mezolityczni łowcy współwystępujący obok średniowiecznej zielarki), do zaniku chronologicznych lub kulturowych granic prezentacji lub celowego ich zawieszania, co powoduje brak spójności i stapianie się wszystkiego w jedną, nierozróżnialną całość. Festyn pozwala bowiem na zestawianie z sobą znaków

Ryc. 7. Materialne symulakry przeszłości. Kopie pradziejowych amuletów i gwizdków oferowane zwiedzającym na stoisku podczas Jarmarku Średniowiecznego w Chudowie w 2008 r.

Fig. 7. Material simulacra of the past. Copies of prehistoric amulets and whistles offered to visitors during the Medieval Fair in Chudów in 2008.

najróżniejszego pochodzenia, nie stawia przeszkód w dowolnym łączeniu zdarzeń o odmiennej proveniencji czasowej, przestrzennej bądź kulturowej (Kowalski 1998, 33). W trakcie festynu – podobnie jak w skansenie etnograficznym – „przeszłość jest wycinana po kawałku, następnie fragmenty z różnych epok i rozmaitych miejsc są sklepane i obrabiane tak, by zamaskować niespójność” (Gajewska 2005, 170). Tym samym przestrzeń festynu staje się pofragmentowana, składa się ona z różnych, nałożonych na siebie form, na zasadzie kolażu pewnych elementów, odnoszących się do przeszłości. Dochodzi w niej do „kumulacji”, „w wyniku której wiele różnych wydarzeń zachodzących kiedyś w różnych momentach czasu, w różnych latach zespala się w jakąś amorficzną postać pozbawioną wyraźnych odniesień temporalnych, jednak w istocie zawierającą różne historyczne fazy czy warstwy” (Golka 2012, 339). W efekcie różne wydarzenia czy inscenizacje, przedstawiające życie w przeszłości, są odtwarzane w całkiem nowym kontekście, wzajemnie ze sobą łączone i przeplatane. Ponadto w procesie tym są zestawiane z sobą nie tylko dowolne, niespektujące często naukowych ustaleń, wydarzenia, osoby czy idee z przeszłości, lecz również miesza się wykreowany w ten sposób obraz z zapożyczeniami, stereotypami, anachronizmami czy zmityzowanymi wyobrażeniami na temat przeszłości (np. hełm z rogami jako symbol wikingów), które są na tyle atrakcyjne, że włącza się je do festynowych prezentacji. Z tych wzajemnie przemieszczonych, wyrwanych z pierwotnych kontekstów znaczeń, tworzy się nowa, hybrydalna jakość, będąca

Ryc. 8. Przeszość jako fotomontaż. Legioniści rzymscy w scenarii rekonstrukcji osady obronnej w Biskupinie podczas XII festynu archeologicznego „Rzymianie i barbarzyńcy” w 2004 r. (źródło: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roman_legion_at_attack_10.jpg)

Fig. 8. The past as a photomontage. Roman legionaries in a reconstructed defensive settlement in Biskupin during the 12th Archaeological Festival “Romans and Barbarians”, 2004 (source: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Roman_legion_at_attack_10.jpg)

efektem „sprasowania”, w wyniku którego rozległe epoki skupiają się w syntetyczny obraz przeszłości, oferowany odwiedzającym. Przykładowo, organizatorzy festynu w Biskupinie, w celu zwiększenia atrakcyjności pokazów, przez kilka lat stosowali formułę prezentowania na terenie rezerwatu dorobku różnych kultur świata (Piotrowski, Zajączkowski 2010; Grossman 2011, 196; Grossman, Hildebrandt 2012, 78-83). W związku z tym każdego roku festyn przyjmował inny temat przewodni, któremu były poświęcone główne prezentacje, pokazy, konkursy czy towarzyszące mu wystawy tematyczne: „W cieniu piramid” (2001), „Japonia – kraj nie tylko samurajów” (2008) czy „Grecja – narodziny Europy” (2011) (Ryc. 8). Taką wersję prezentowania przeszłości, dopuszczającą eklektyzm jej obrazów, określić można – za Grażyną Gajewską (2005, 170) – mianem „przeszłości jako fotomontażu”.

▪ „ZABAWA PRZESZŁOŚCIĄ”

Oprócz konsumpcyjnie ukierunkowanych zachowań, we współczesnej kulturze dużą rolę odgrywają także tendencje ludyczne. Są one związane nie tylko ze zorientowaniem na konsumpcjonizm, lecz także z postawami nakierowanymi na poszukiwanie przyjemności, na realizowanie w możliwie najkrótszym czasie zapotrzebowania na rozrywkę. Opisuje to koncepcja „ekonomii doświadczeń”, rozwinięta w pracy Josepha Pine II i Jamesa Gilmore’a (1999). Sens ekonomii doświadczeń odnosi się do dostrzeżenia na rynku nowego produktu, wzbogaconego przez ludzkie doświadczenia, którego popyt odznacza się wrażeniami. Wszelkie inicjatywy, aby przynosić zyski, muszą oferować ludziom nie tyle dobra i usługi, ile właśnie doświadczenia, które pozwalają im zanurzyć się w świecie odmiennym od codzienności (Pine, Gilmore 1999, 25). Powinny one angażować ludzi na sposób zmysłowy, intelektualny, społeczny,

kulturowy oraz emocjonalny oraz dostarczać zapadających w pamięć, zazwyczaj przyjemnych, pozytywnych, relaksujących bądź edukujących doświadczeń.

Przeszość kreowana archeologicznie może stanowić inspirację do poszukiwania przyjemności, rozrywki oraz zabawy (Jasiewicz, Olędzki 2005, 183). Argumentując więc, iż zarówno festyny, jak i towarzyszące im działania z zakresu odtwórstwa historycznego, stanowią również formę realizacji potrzeby rozrywki (zob. też Pawleta 2011). Są one organizowane jako zabawa bądź z dużym udziałem akcentów zabawowych, stanowiąc przez to atrakcyjną oraz przyjemną – zarówno dla bezpośrednich uczestników przedstawień, jak i ich widzów – formę prezentacji przeszłości, jak również sposób kontaktu z nią (Nowiński 2012, 80-83). Festyny doskonale trafiają w potrzeby współczesnego *homo ludens* (Huizinga 1986), co podkreślają także archeolodzy (Piotrowska 1997-1998, 277-279; 2004, 139-140; Borkowski 2005, 38). Zawierają one elementy umożliwiające wyeksponowanie przeszłości w atrakcyjnej dla widza wersji, zaś konwencja ludyczna stanowi pomysł na uprzystępnianie odbiorcom, w tym głównie dzieciom, opowieści o kreowanej przez archeologię przeszłości, pod postacią spektakularnych ekspozycji, wielobarwnego i synkretycznego widowiska, które jest efektowne, a także opłacalne.

Festyny archeologiczne, będące rozpowszechnioną formą kontaktu współczesnego człowieka z przeszłością prądziejową oraz archeologią, stanowią zarazem najbardziej ludyczną formę popularyzowania i prezentowania wiedzy w tym zakresie (szerzej: Pawleta 2012). Dla wielu osób jest to popularny sposób spędzania wolnego czasu, dostarczający im nieobecnych w życiu codziennym przeżyć. Pomimo iż ich organizatorzy zazwyczaj podkreślają wartości edukacyjne i popularyzatorskie tego typu imprez, festyny zawierają elementy rozrywkowe: jest to rodzaj zabawy w przeszłość, masowe widowisko plenerowe, w których dominują tendencje ludyczne, ukierunkowanie na atrakcyjność oraz widowiskowość pokazów. Stanowią one – według nomenklatury Ryszarda Kantora (2010, 136) – rodzaj „zabawy przeszłością”, która oznacza „wykorzystanie rekwizytów, postaci i wydarzeń z przeszłości w celach zabawowych”.

Należą tu dawne ubiory i stroje wykorzystywane wspólnie do zabaw, rekonstrukcje historyczne czy festyny archeologiczne. Mają one charakter spektakli służących zabawie, cechuje je masowość, medialność, spektakularność, w ich trakcie zaobserwować można wyraźny podział uczestników na aktorów i widzów, posiadają także najczęściej nieskrywany, komercyjny charakter.

Zasób przyjemności dostarczanych w trakcie festynów jest dość zróżnicowany, festyn to bowiem „nagromadzenie spektakli” czy swoista ich *feeria* (Ritzer 2004, 183-221). W ich trakcie można czerpać przyjemność nie tylko z biernego obserwowania wydarzeń i prezentacji, lecz również z aktywnego w nich udziału. Jako takie, mogą one dostarczać ich uczestnikom oraz widzom różnych przyjemności: bezpośrednich, zmysłowych, niewymagających uzasadnienia intelektualnego, a wynikających z cielesnego, zaangażowanego uczestnictwa w określonych sytuacjach, jak również intelektualnych. Po pierwsze, przyjemny jest sam sposób poznawania przeszłości. W przypadku archeologii polega on na umiejętnym połączeniu rozrywki z edukacją, w trakcie której dochodzi do uprzedmiotowienia oraz uproszczenia abstrakcyjnych treści, co jest jednak niezbędne, aby przekaz dotarł do masowego odbiorcy. Jednym z podstawowych haseł, przyświecających większości festynów, jest „uczyć bawiąc” oraz „bawiąc uczyć” (Brzostowicz 2009, 296; Bursche, Chowaniec 2009, 74). Istotne w tym względzie są m.in.: oferowanie możliwości bezpośredniego uczestnictwa w wydarzeniach czy prezentacjach, aktywna forma poznawania oraz bezpośrednie zaangażowanie w ten proces wszystkich zmysłów (dotyk, zapach, słuch) (Ryc. 9). Wiedza jest przekazywana w sposób interaktywny, bowiem festyny oferują kontakt z przeszłością według motto „weź zabytek do ręki, wykonaj jego kopię i pocuj historię”; wszystkiego można dotknąć, często uczestnicy mogą brać udział w kolejnych etapach doświadczenia, wykonać samodzielnie określone przedmioty bądź własnoręcznie sprawdzić zasady ich działania (Bursche, Chowaniec 2009, 75). Taka forma kontaktu z przeszłością uobecnianą, jaką ma do zaoferowania archeologia – z przeszłością przyjemną i fascynującą, estetyzowaną i upiękzoną, zachęca do zanurzenia się w niej i do jej przeżycia. Widz nie musi przy tym spełniać żadnych warunków wstępnych, nie musi znać historii (przeszłości), by w nich uczestniczyć. Festyny tym samym charakteryzują się brakiem konieczności posiadania wcześniejszej wiedzy, przekazem informacji natychmiastowo przyswajalnych, pozbawionych zbędnych wątpliwości czy niedomówień, zmniejszeniem opisu i zastąpieniem go obrazem oraz przekazywaniem wiedzy w udratyzowanej formie.

Ryc. 9. Dotknięcie przeszłości. Podczas festynu istnieje możliwość bezpośredniego kontaktu z przeszłością za pomocą zmysłów. Jarmark Średniowieczny w Chudowie w 2009 r.

Fig. 9. Touch of the past. During the festival, there is an opportunity to contact the past by means of our senses. Medieval Fair in Chudów in 2009.

Przyjemność wpisana jest również w samą definicję festynów archeologicznych. Mam tu na myśli głównie zabawę rozumianą jako czynność autoteliczną, czyli typowo ludyczne aktywności, mające często niewiele bądź nic wspólnego z odtwarzaną przeszłością czy edukacją na jej temat, lecz które są ściśle związane z tego typu imprezami. W związku z tym na festyn archeologiczny można spojrzeć jak na inicjatywę ukierunkowaną głównie na zabawę oraz dostarczanie rozrywki. Przeszłość jest tu wykorzystywana jako pretekst do określonego rodzaju zachowań ludycznych, uczestnictwo w festynie zaś stanowi formę ludycznego świętowania, dostarczającego przyjemności wynikających bezpośrednio z zabawy i spędzania wolnego czasu. Festynowe zabawy w określony sposób starają się nawiązywać do motywów z przeszłości i w założeniu ich organizatorów mają posiadać potencjał edukacyjny, choć często jest on jednak dość wątpliwy. Organizatorzy festynów zapewniają w ich trakcie szereg atrakcji, zarówno w postaci prezentowanych rozrywek, jak również takich, w których widzowie są wciągani do wspólnej zabawy. Do pierwszego typu należy zaliczyć przede wszystkim wszelakie pokazy bitew czy potyczek wojów bądź rycerzy, które

Ryc. 10. Inscenizacja bitwy. Stara Baśń w Chudowie w 2008 r.

Fig. 10. Re-enactment of a battle. “An Ancient Tale” in Chudów in 2008.

Ryc. 11. Pokazy katowskie jako element rozrywki. Jarmark Księcia Siemowita w Gliwicach w 2011 r.

Fig. 11. Execution re-enactment as an element of entertainment. Prince Siemowit Fair in Gliwice, 2011.

stanowią jedne z najbardziej widowiskowych i jednocześnie obowiązkowych przedstawień, obecnych na każdej tego typu imprezie (Ryc. 10).

Doskonałą ilustracją drugiego typu rozrywek stanowić może po raz kolejny przykład festynów biskupińskich. Na czas ich trwania przygotowanych jest dla zwiedzających wiele zabaw plebejskich czy konkursów o charakterze indywidualnym bądź zbiorowym: wybicie najbardziej czytelnej monety, strzelanie z łuku, wplecenie krajki na czas, gry terenowe polegające na samodzielnym zwiedzaniu festynu, rozwiązywanie *quizów*, zgadywanki, kalambury, konkursy plastyczne, ale też zadania sprawnościowe, oparte na grach znanych z przeszłości (Brzeziński 2000, 153; Bursche, Chowaniec 2009, 75; Chowaniec 2010, 212-213). Natomiast na temat V Festynu Archeologicznego w 2007 r. na terenie wczesnośredniowiecznego grodziska we wsi Zbucz na Podlasiu można się dowiedzieć, iż: „co odważniejsi mogli także

spróbować swoich sił na ścianie wspinaczkowej i strzelnicy i w ten sposób przybliżyć sobie zasady zdobywania i obrony średniowiecznego grodu. [...] W czasie Festynu odbyło się wiele konkursów dla publiczności. Przede wszystkim tradycyjnie jak w poprzednich latach zorganizowano Otwarte Mistrzostwa w Rzucie Chomątem. Chętnych do udziału nie brakowało” (<http://lgd-puszcza-bialowieska.pl/festyn-archeologiczny-w-zbuczu/>. Dostęp: 10.08.2016). W przypadku omawianych zabaw mamy do czynienia głównie z dwoma ich typami wg klasyfikacji zaproponowanej przez R. Caillois (1973, 310-328), mianowicie *agon*, odnoszącymi się do rywalizacji i współzawodnictwa oraz *mimicry* – polegającymi głównie na naśladowaniu określonych czynności. Zabawy te posiadają własne reguły, zawierać mogą elementy improwizacji oraz twórczości, lecz przede wszystkim są działaniem umownym i w pewnym sensie sztucznym (Golka 2004, 22).

Ryc. 12. Występ zespołu Fidelis, grającego muzykę dawną. Dni Dziedzictwa Kulturowego na dziedzińcu Zamku w Toszku w 2010 r.

Fig. 12. A concert of the Fidelis band, playing old music. Cultural Heritage Days in the courtyard of Toszek Castle, 2010

Festyny obfitują też w wiele jarmarczno-odpustowych czy *stricte* ludycznych elementów, pozbawionych walorów edukacyjno-popularyzatorskich, dla których festyn stanowi jedynie atrakcyjną otoczkę czy „fabularny sztafaż” (Golka 2009, 66). Zaliczyć tu należy stoiska serwujące piwo, frytki, kielbasę, kaszankę z grilla lub słodkie wypieki, często w nieco bardziej wysublimowanej formie pod postacią staropolskiej czy pradziejowej „strawy” bądź „napitków”. W zakres tego rodzaju atrakcji wchodzi ponadto loterie fantowe, ozdabianie ciała pradziejowymi tatuażami, kąpiele w drewnianej balii, przeciąganie liny, pokazy sztucznych ogni, pokazy katowskie itd. (Ryc. 11). Całości obrazu dopełniają występy zespołów tanecznych czy zespołów grających muzykę dawną bądź folkową (Ryc. 12), kramy z pamiątkami i zabawkami dla dzieci, sprzedające m.in. plastikowe miecze, kusze bądź hełmy, stoiska twórców ludowych czy oferujące ekologiczną żywność. Stosunkowo rzadko, jednak zdarza się, iż nieopodal przygotowane są też dodatkowe atrakcje jak dmuchane zamki czy zjeżdżalnie bądź trampoliny dla najmłodszych. Postrzegając festyny z takiej perspektywy, należy oddać rację ich krytykom twierzącym, iż coraz częściej przyjmują one formułę wynikającą ze skrzyżowania idei pikniku i działkowego grillowania z pokazami historycznymi (Czubkowska 2006, 11).

Rozrywka, zabawa i związane z nimi przyjemności stanowią niezbywalny element tego typu imprez – w ich trakcie zaobserwować można dominację *ludu festivus* – zabawy, święta, rozrywki, przebywania z innymi ludźmi. Za niesłuszne uważam tłumaczenie przez archeologów idei festynów wyłącznie aspektami naukowymi i edukacyjnymi, jak również zaprzeczanie, iż zabawa i rozrywka stanowią ich ośrodek, gdyż jest to nieakceptowaniem

istniejącego stanu rzeczy oraz zakłamywaniem rzeczywistości. Nie chodzi przy tym o aprobatę dla płytkiej rozrywki i komercji, lecz raczej o podkreślenie roli zabawy jako istotnego elementu kulturowego, mogącego odgrywać także istotną rolę w realizowaniu celów archeologicznych.

■ PODSUMOWANIE

Festyny archeologiczne stanowią niewątpliwie przejaw coraz większego zapotrzebowania na pozadyskursywne formy kontaktu z przeszłością i edukacji na jej temat. Są doskonałą ilustracją tego, jak na przestrzeni ostatnich dekad zmienił się stosunek Polaków do przeszłości: na bardziej bezpośredni, interaktywny, z naciskiem na czynne uczestnictwo, a także kontakt z „żywymi” próbami interpretacji przeszłości. Niemniej, wśród części archeologów – przeciwników masowych wydarzeń wprzegających naukę w popularyzację wiedzy o przeszłości – idea festynów archeologicznych spotyka się z krytyką. Wymierzona jest ona w ich „zabawowość” oraz zachodzącą w ich trakcie komercjalizację, w nieprzezwyciężenie chronologicznych i przestrzennych kontekstów przedstawień – w swoistą hybrydyzację, polegającą na łączeniu w jednym miejscu niepowiązanych ze sobą wizerunków przeszłości, odnoszących się do różnych epok dziejowych. Krytycy wskazują także, że elementy rozrywki nieuchronnie prowadzą do banalizacji pokazów, a także do zbytowego nastawienia festynów na potrzeby rynkowe, gdzie praktycznie wszystko można pokazać i sprzedać, o ile tylko uda się zainteresować zwiedzających. Zdaniem niektórych autorów, festyny to przykład rozrywki, która dawno już utraciła swoją edukacyjną rolę, zaś „atrakcyjność” zabawy

w przeszłość” wynika z atrakcyjności zabawy, a nie przeszłości” (Dominiak 2004, 84). Chęć udziału w zabawach oferowanych w trakcie festynu nie stanowi więc przejawu zainteresowania przeszłością, jest zaś jedynie motywowana pragnieniem wzięcia udziału w zabawie na uczestniczących zasadach. Przyjęta formuła prezentowania wiedzy o przeszłości, jaką realizują festyny archeologiczne, prowadzi bowiem często do dominacji formy nad treścią, widowiskowości i atrakcyjności nad naukową rzetelnością, w konsekwencji zaś do zatracenia idei edukacyjnych na rzecz szybkiej rozrywki i płytkiej informacji, której towarzyszy niewymagający wysiłku instruktaż. Tkwą w tym niebezpieczeństwo, zwłaszcza dla nieprzygotowanych czy nieznających problematyki widzów, iż na podstawie otrzymanych komunikatów wykreują oni sobie zafałszowany obraz przeszłości, jak również w szerszej perspektywie dla samej archeologii na skutek strywalizowania w potocznym odbiorze problemów naukowego rekonstruowania przeszłości (Brzeziński 2000, 153; Nowaczyk 2007, 507; Brzostowicz 2009, 295-297; Pawleta 2010, 65-74).

Pomimo pewnych mankamentów, festyny archeologiczne spełniają obecnie istotną rolę popularyzatorską, ugruntowując wiedzę na temat przeszłości, badanej przez archeologię oraz motywując do jej pogłębiania.

W pełni zgadzam się z Wojciechem Piotrowskim (2005, 26), że choć w przypadku tego rodzaju imprez komercja jest nieunikniona, konieczne jest znalezienie równowagi i zwrócenie uwagi na dokładność naukową i wiarygodność przekazu. Należy tym samym dążyć do tego, by festyny archeologiczne były jak najbardziej rzetelną i powszechnie zrozumiałą interpretacją przeszłej rzeczywistości, opartą na aktualnej wiedzy naukowej, respektującą wiarygodność archeologiczną, przy jednoczesnej atrakcyjności pokazów.

* * *

Powstanie niniejszego artykułu było możliwe dzięki uczestnictwu w projekcie „NEARCH. New Ways of Community-Involved Archaeology” realizowanym w Instytucie Prahistorii UAM w Poznaniu (2013–2018) ze środków Komisji Europejskiej. Odzwierciedla on wyłącznie stanowisko jego autora, Komisja Europejska zaś nie ponosi odpowiedzialności za jakiegokolwiek wykorzystanie zawartych w nim informacji.

[Although the article resulted from the project supported by the European Commission, it reflects the views of its author, exclusively, and the Commission should not be held responsible for any use which may be made of information and opinion presented herein].

Bibliografia

- Anderson J. 1992. Living History: Simulating Everyday Life in Living Museums. W: P.K. Leffler, J. Brent (red.), *Public History Readings*. Malabarm: Krieger Publishing Company, 456-470.
- Bagnall G. 1996. Consuming the Past. W: S. Edgell, K. Hetherington, A. Warde (red.), *Consumption Matters. The Production and Experience of Consumption*. Oxford: Blackwell Publishers, 227-247.
- Baudrillard J. 2005. *Symulakry i symulacja*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Blockley M. 2000. The social context for archaeological reconstructions in England, Germany and Scandinavia. *Archaeologia Polona* 38, 43-68.
- Błaszczak M. 2015. Widowiskowe opowieści o historii – na przykładzie Ogrodzieńca. W: I. Kowalczyk, I. Kiec (red.), *Historia w wersji popularnej*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra, 233-255.
- Bogacki M. 2008. Wybrane problemy odtwórstwa wczesnośredniowiecznego w Polsce. W: M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk (red.), *Kultura ludów Morza Bałtyckiego 2. Nowożytność i współczesność*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 219-269.
- Bogacki M. 2010. „Wżywanie” się w przeszłość – odtwórstwo historyczne a nauka. W: K. Obremski, J. Wenta (red.), *Recepcja kultury średniowiecznej w humanistyce*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 153-196.
- Borkowski W. 2005. Festyny archeologiczne – geneza – rola w procesie edukacji i integracji społeczeństwa lokalnego. W: E. Urbańczyk (red.), *Poszerzenie Unii – szansą dla miast Europy: samorząd, rozwój, integracja europejska*. Kalisz: Wydawnictwo Uczelniane Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego, 33-44.
- Borkowski W., Brzeziński W. 2001. Prezentacja dziedzictwa archeologicznego. *Z Otchłani Wieków* 56 (3), 80-86.
- Brzeziński W. 2000. Muzea jako instytucje ochrony i prezentacji dziedzictwa archeologicznego. W: K. Gutowska (red.), *Problemy zarządzania dziedzictwem kulturowym*. Warszawa: Res Publica Multiethnica, 147-156.
- Brzostowicz M. 2009. Imprezy historyczne – edukacja czy rozrywka? Kilka refleksji z doświadczeń Festiwalu Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej w Łądzie nad Wartą. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 45, 293-300.
- Bursche A., Chowaniec R. 2009. Festyn archeologiczny w Biskupinie: komercyjny odpust czy promocja dziedzictwa

- archeologicznego. W: B. Kaim (red.), *Blisko i daleko. Księga Jubileuszowa Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego*. Warszawa: Instytut Archeologii UW, 69-77.
- Caillois R. 1973. *Żywioł i ład*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Chowaniec R. 2010. *Dziedzictwo archeologiczne w Polsce. Formy edukacji i popularyzacji*. Warszawa: Instytut Archeologii UW.
- Chowaniec R. 2012. Archaeology on the Web. Educating Children and Youth Through Internet Portals. W: R. Chowaniec, W. Więckowski (red.), *Archaeological Heritage: Methods of Education and Popularization*. Oxford: Archaeopress, 37-41.
- Coles J. 1979. *Archeologia doświadczalna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Czubkowska S. 2006. Nasz narodowy kicz. *Przekrój* 32, 6-11.
- Dominiak Ł. 2004. Zabawa w przeszłość. Festyn archeologiczny jako forma karnawału. W: J. Grad, H. Mamzer (red.), *Karnawalizacja. Tendencje ludyczne w kulturze współczesnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 81-86.
- Edensor T. 2004. *Tożsamość narodowa, kultura popularna i życie codzienne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Elliot-Wright P. J. C. 2000. *Living History*. London: Brassey's.
- Forrest C. 2008. Living Experimental Archaeology and Living History in the Heritage Industry. *euroREA. Journal of (Re) construction & Experiment in Archaeology* 5, 33-40.
- Fowler P. J. 1992. *The Past in Contemporary Society: Then, Now*. London: Routledge.
- Gajewska G. 2005. O cierpieniu i przyjemności związanej z (re)produkowaniem przeszłości. W: J. Grad, H. Mamzer (red.), *Kultura przyjemności. Rozważania kulturoznawcze*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 161-171.
- Gardela L. 2009. Współcześni wikingowie. Wojownicy, metalowcy i tak zwani poganie. W: U. Stępień (red.), *Współczesna przeszłość*. Poznań: Koło Naukowe Studentów Archeologii, 387-403.
- Golka M. 2004. Pojmowanie zabawy. W: J. Grad, H. Mamzer (red.), *Karnawalizacja. Tendencje ludyczne w kulturze współczesnej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 11-24.
- Golka M. 2009. *Pamięć społeczna i jej implanty*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Golka M. 2012. *Cywilizacja współczesna i globalne problemy*. Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Goulding C. 2000. The Commodification of the Past, Postmodern Pastiche, and the Search for Authentic Experiences at Contemporary Heritage Attractions. *European Journal of Marketing* 34 (7), 835-853.
- Grossman A. 2006. Biskupińskie festyny w kraju i za granicą. *Z Otchłani Wieków* 61 (3-4), 130-142.
- Grossman A. 2011. Społeczne oczekiwania a rzeczywiste potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego w Biskupinie. W: A. Marciniak, D. Minta-Tworzowska, M. Pawleta (red.), *Współczesne oblicza przeszłości*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 187-203.
- Grossman A., Hildebrandt P. 2012. Museum Education. Exhibitions and Outdoor Events as Forms of Integrated Presentation and Popularisation of Archaeological Heritage in Biskupin. W: R. Chowaniec, W. Więckowski (red.), *Archaeological Heritage: Methods of Education and Popularization*. Oxford: Archaeopress, 75-84.
- Hewison R. 1987. *The Heritage Industry. Britain in the Climate of Decline*. London: Methuen.
- Holtorf C. 2009. On the possibility of time travel. *Lund Archaeological Review* 15, 31-41.
- Holtorf C. 2012. The past as carnival. *Time and Mind. The Journal of Archaeology, Consciousness and Culture* 5 (2):195-202.
- Holtorf C. 2014. The time travellers' tools of the trade: some trends at Lejre. *International Journal of Heritage Studies* 20 (7-8), 782-797.
- Huizinga J. 1985. *Homo ludens. Zabawa jako źródło kultury*. Warszawa: Czytelnik.
- Jasiewicz K., Olędzki Ł. 2005. Od nostalgii do fascynacji – doświadczenie przeszłości. W: J. Grad, H. Mamzer (red.), *Kultura przyjemności. Rozważania kulturoznawcze*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 183-208.
- Kaczyński I. i A. 2006. *Polska. Festyn. Turnieje. Złoty. Jarmarki*. Warszawa: Muza S.A.
- Kalinowski B., Uryszek T. 2009. Zasady komercjalizacji i finansowania innowacyjnych rozwiązań. W: D. Markiewicz (red.), *Komercjalizacja wyników badań naukowych – krok po kroku*. Kraków: Politechnika Krakowska, 38-56.
- Kobiałka D. 2013. The Mask(s) and Transformers of Historical Re-enactment. Material Culture and Contemporary Vikings. *Current Swedish Archaeology* 21, 141-161.
- Kowalski A. P. 1998. Zabytek archeologiczny a postnowoczesna „muzealizacja”. W: M. M. Kośko (red.), *Wyznania i perswazje. Werbalizacja obrazu*. Poznań: Muzeum Narodowe, Muzeum Etnograficzne, 27-39.
- Kowalski K. 2013. *O istocie dziedzictwa kulturowego – rozważania*. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.
- Kwiatkowski P.T. 2008. *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Kwiatkowski P.T. 2009. Czy lata III Rzeczypospolitej były „czasem pamięci”. W: A. Szpociński (red.), *Pamięć zbiorowa jako czynnik integracji i źródło konfliktów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 125-166.

- Kuryłło G. 2007. *Polska z historią. Imprezy, muzea, noclegi*. Białsko-Biała: Wydawnictwo Pascal.
- Lowenthal D. 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Marciniak A. 2013. O przeszłości. Dylematy przedstawiania w archeologii. *Rocznik Antropologii Historii* III, 1 (4), 17-54.
- Nieroba E., Czerner A., Szczepański M.S. 2009. Między nostalgia a nadzieją. Dziedzictwo kulturowe jako dyskusyjny obszar rzeczywistości społecznej. W: E. Nieroba, A. Czerner, M. S. Szczepański (red.), *Między nostalgia a nadzieją. Dziedzictwo kulturowe w ujęciu interdyscyplinarnym*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 17-36.
- Nieroba E., Czerner A., Szczepański M. S. 2010. *Flirty tradycji z popkulturą. Dziedzictwo kulturowe w późnej nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Nowaczyk, S. 2007. Archeologia festynowa – pomiędzy eksperymentem naukowym a przedstawieniem parateatralnym. W: M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk (red.), *Wojskowość ludów Morza Bałtyckiego*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 501-508.
- Nowiński J. 2012. Instytucjonalizacja zabawy. O kulturotwórczym i kooperacyjnym potencjale ruchu rekonstrukcyjnego. W: T. Szlendak, J. Nowiński, K. Olechnicki, A. Karwacki, W. J. Burszta, *Dziedzictwo w akcji. Rekonstrukcja historyczna jako sposób uczestnictwa w kulturze*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury, 73-108.
- Orłowska J. 2002. Obywatel Faraon. *Gazeta Rycerska* 1 (01), 82-83.
- Orłowska J., Stanisławski B. 2004. *Saga o Jómshorgu. Festiwale Słowian i Wikingów w Wolinie*. Szczecin: Wydawnictwo Foka.
- Orzechowski S. 2012. Badania doświadczalne nad rekonstrukcją procesu dymarskiego w Górach Świętokrzyskich – naukowe i edukacyjne znaczenie eksperymentu. W: J. Gancarski (red.), *Skanseny archeologiczne i archeologia eksperymentalna*. Krosno: Muzeum Podkarpackie, 307-329.
- Pawleta M. 2010. Encounters with the Past: The Significance of Archaeological Festivals in Contemporary Poland. W: A. Arnberg, T. Stjärna (red.), *Communicate the Past – Ways to Present Archaeology to the Public*. Västerås: Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen, 57-76.
- Pawleta M. 2011. Przeszłość jako źródło przyjemności. *Przegląd Archeologiczny* 59, 1-28.
- Pawleta M. 2012. The archaeological fête in ludic space. W: R. Chowaniec, W. Więckowski (red.), *Archaeological Heritage: Methods of Education and Popularization*. Oxford: Archaeopress, 133-140.
- Pawleta M. 2016. *Przeszłość we współczesności. Studium metodologiczne archeologicznie kreowanej przeszłości w przestrzeni społecznej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM
- Pine J. B., Gilmore J. H. 1999. *The Experience Economy. Work is Theatre & Every Business a Stage*. Boston: Harvard Business School Press.
- Piotrowska D. 1997-1998. Biskupin 1933-1996: Archaeology, Politics and Nationalism. *Archaeologia Polona* 35-36, 255-285.
- Piotrowska D. 2004. Biskupin – ideologie – kultura. W: B. Gediga, W. Piotrowski (red.), *Archeologia – kultura – ideologie*. Biskupin: Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, IAI PAN, 91-155.
- Piotrowski W. 1996. The Archaeological Festival, Biskupin '95. *Experimentelle Archäologie in Deutschland, Bilanz 1996* 18, 117-129.
- Piotrowski W. 2000. Muzeum archeologiczne w Biskupinie. *Z Otchłani Wieków* 55(1), 20-27.
- Piotrowski W. 2002 „Od Popiela do Piasta” – Festyn Archeologiczny w Biskupinie. *Z Otchłani Wieków* 57(3-4), 73-80.
- Piotrowski W. 2003 „Indian Summer” – Festyn Archeologiczny w Biskupinie. *Z Otchłani Wieków* 58(1-4), 179-186.
- Piotrowski W. 2004-2005. Jubileuszowy Festyn w Biskupinie. *Z Otchłani Wieków* 59(1-4), 138-141.
- Piotrowski W. 2005. Doświadczenia z rezerwatem archeologicznym w Biskupinie – między nauką a komercją. W: E. Urbańczyk (red.), *Poszerzenie Unii – szansą dla miast Europy: samorząd, rozwój, integracja europejska*. Kalisz: Wydawnictwo Uczelni Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego, 21-32.
- Piotrowski W., Zajączkowski W. 2010. Archaeological Festivals at Biskupin. W: G. Schöbel (red.), *Living History in Archaeological Open-air Museums*. Unteruhldingen: Pfahlbaumuseum, 25-33.
- Radtchenko D. 2006. Simulating the Past: Reenactment and the Quest for Truth in Russia. *Rethinking History* 10(1), 127-148.
- Ritzer G. 2004. *Magiczny świat konsumpcji*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza.
- Rowan Y., Baram U. 2004. (red.), *Marketing Heritage: Archaeology and the Consumption of the Past*. Walnut Creek: AltaMira Press.
- Samuel R. 1994. *Theatres of Memory. Volume 1. Past and Present in Contemporary Culture*. London: Verso.
- Skórzyńska I. 2010. *Widowiska przeszłości. Alternatywne polityki pamięci 1989-2009*. Poznań: Instytut Historii UAM.
- Szacka B. 2009. Zmiany stosunku do przeszłości po przeobrażeniach ustrojowych 1989 roku w Polsce. *Przegląd Filozoficzno-Literacki* 4(25), 415-427.
- Szacka B. 2014. Stosunek do przeszłości i jej przeżywanie w ponowoczesnym świecie popkultury. W: E. Domańska,

- R. Stobiecki, T. Wiślicz (red.), *Historia – dziś. Teoretyczne problemy wiedzy o przeszłości*. Kraków: Universitas, 173-185.
- Szlendak T., Nowiński J., Olechnicki K., Karwacki A., Burszta W. J. 2012. *Dziedzictwo w akcji. Rekonstrukcja historyczna jako sposób uczestnictwa w kulturze*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Szporciński A. 2007. O współczesnej kulturze historycznej Polaków. W: B. Korzeniewski (red.), *Przemiany pamięci społecznej a teoria kultury*. Poznań: Instytut Zachodni, 25-43.
- Szporciński A. 2010. Współczesna kultura historyczna. *Kultura Współczesna* 1 (63), 9-17.
- Szporciński A. 2012. Widowiska przeszłości. Pamięć jako wydarzenie. W: E. Hałas (red.), *Kultura jako pamięć. Posttradycyjne znaczenie przeszłości*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos, 63-75.
- Talalay L. E. 2010. The Past as Commodity: Archaeological Images in Modern Advertising. W: R. W. Preucel, S. A. Mrozowski (red.), *Contemporary Archaeology in Theory. The New Pragmatics* (Second edition). Malden, Oxford: Willey-Blackwell, 571-581.
- Walsh K. 1992. *The Representation of the Past: Museums and Heritage in the Post-modern World*. London: Routledge.
- Werczyński D. 2011. Atrakcje dla turystyki archeologicznej w Polsce. Festiwale archeologiczne. W: M. Kuczera (red.), *Młodzi naukowcy dla polskiej nauki. Część 3. Nauki humanistyczne i społeczno-ekonomiczne 1*. Kraków: Creativetime, 66-73.
- Werczyński D. 2012. Wybrane atrakcje archeoturystyczne w Polsce. *Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej UAM w Poznaniu* 20, 53-72.
- Widzińska M. 2015. Przeszłość jako przedmiot działań rekonstrukcyjnych. W: I. Kowalczyk, I. Kiec (red.), *Historia w wersji popularnej*. Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Katedra, 259-271.
- Wrzesiński J. 2008. Archeologia: poznanie – popularyzacja – turystyka. W: H. Machajewski (red.), *Wielkopolska w dziejach. Archeologia o regionie*. Poznań: SNAP, o. Poznań, IP UAM, Muzeum Archeologiczne w Poznaniu, 173-184.

Adresy stron internetowych:

- <http://www.festiwal-lad.pl/>. (wgląd: 10.08.2016).
- <http://www.jomsborg-vineta.com/festiwal.php>. (wgląd: 10.08.2016).
- <http://muzeum.suwalki.pl/edukacja/imprezy-2/jacwieski-festyn-archeologiczny-szwajcaria/>. (wgląd: 10.08.2016).
- <http://lgd-puszcza-bialowieska.pl/festyn-archeologiczny-w-zbuczu/> (wgląd: 10.08.2016).

Summary

Michał Pawleta

Archaeological festivals: between education, popularisation and commercialisation

In this text, I discuss a phenomenon of archaeological festivals in Poland. In my opinion, in many aspects they represent *signum temporis* of present times, constituting an arena where tendencies, topics and phenomena characteristic for our era cumulate, intertwine and coexist.

An archaeological festival can be perceived not only as a space in which the distant past is being reconstructed, revived and brought back to life, but also as a place of cultural consumption of images of prehistory. Archaeological festivals can multiple interlinked functions; however, the educational and didactic is the primary one. It consists in providing knowledge of the past, on archaeology that studies it, and on the protection of archaeological heritage. Archaeological festivals represent a carrier of specific information in this field on two interrelated levels – material (items) and related to events and activities. Apart from education, popularisation is an equally important, and seldom called into question, function of such initiatives. From the beginning of their existence, such festivals have been perceived as a good way to popularise archaeology, archaeological heritage and knowledge of the past among the public.

In my reckoning, the attempts to explain the phenomenon, popularity and current significance of archaeological festivals only through emphasising their educational and popularising

role are insufficient and require adopting a far broader perspective, which would allow to capture the entire scope of phenomena through which the past gains significance in the present. Thus, an archaeological festival can be perceived as a place where selected elements of prehistory and products of archaeological knowledge are consumed. During such festivals, products of archaeological studies are offered to visitors in the form of consumable images, representations, narrations, etc., and that consumption can be passive (viewing, taking photographs) or more active. Therefore, festivals offer the past and its images as an easily available and pleasing commodity, whereas the consumption goes beyond objects and services, expanding on signs and representations, entertainment and, above all, impressions and experiences gained.

Furthermore, I would like to argue that festivals and accompanying activities in the scope of historical re-enactment also constitute a form of satisfying the need for entertainment (see also Pawleta 2011). They are organised as amusement or contain numerous entertaining elements, and thus constitute an attractive and pleasant form of presenting the past and getting in touch with it, both for the viewers and the direct participants of those performances (Nowiński 2012, 80-83). Festivals contain elements that allow displaying the past in a form that is attractive to viewers, whereas the ludic convention represents an idea of improving accessibility of narrations about the past created by archaeology to viewers – children in particular – in the form of spectacular exhibitions, a colourful and syncretic show that is both effective and beneficial.

Despite certain weaknesses, archaeological festivals play a significant popularisation role, reinforcing our knowledge about the past studied by archaeology and encouraging us to broaden this knowledge ourselves. I fully agree with W. Piotrowski (2005, 26) that although the commercialisation is unavoidable with regard to such festivals, it is necessary to

look for balance and draw attention to scientific accuracy and credibility of message. Therefore, we ought to strive to make archaeological festivals as credible and universally understandable interpretation of the past reality as possible, based on the current scientific knowledge respecting archaeological credibility, combined with the attractiveness of the shows.

■